Molenbiotoop Rapport

Naam: De Valk
Type: rondstenen stellingmolen
Bouwjaar: 1743
Eigenaar: Gemeente Leiden
Locatie: 2e Binnenvestgracht 1, Leiden

Colofon

Tekst en beeld:	Dorp, Stad en Land; LILA Living Landscapes; RAAP (tenzij anders vermeld)
Onderzoekers:	Suzanne Loen, Marcel IJsselstijn, Aimée de Back
Vormgeving:	Olav Odé (RAAP)
Eindredactie:	Provincie Zuid-Holland
In opdracht van:	Provincie Zuid-Holland Maarten Koenders, Mark Ravesloot, Bureau Cultuur en Vrije Tijd Henk Koornneef, Lucas van der Velden, Afdeling Ruimte, Water en Bodem (RWB)
Eindversie:	Januari 2022
Met dank aan:	Luc Verbij, Philip Pijnnaken en Pieter Hellinga

DORP STAD & LAND

provincie Zuid-Holland

INHOUD

A. Inleiding
B. Doel
C. Werkwijze
D. Conclusies *(Tekst; Provincie Zuid-Holland)*

Hoofdstukken

1. Functionele molenstatus *(Tekst; Provincie Zuid-Holland)*
2. Historische & landschappelijke molencontext
3. Zicht op de molen en belangrijke zichtlijnen
4. Windvang
5. Maatschappelijke invulling

Bijlagen

A. Interview molenaar/eigenaar
B. Redengevende beschrijving monument
C. Geraadpleegde literatuur en websites
D. Molenbiotooprapport 2009

A. Inleiding

Het begrip molenbiotoop is geïntroduceerd om de windvang van en het zicht op een traditionele windmolen aan te duiden. Provincie Zuid-Holland heeft in haar Omgevingsverordening regels opgenomen ter bescherming van de molenbiotoop, om hiermee voldoende wind en zicht te waarborgen ten behoeve van de molens. De provinciale regels werken door in de gemeentelijke bestemmingsplannen of in de toekomst het omgevingsplan. Hierin wordt rondom de molen een cirkel met een straal van 400 meter opgenomen waarbinnen de maximale hoogtes van objecten zijn afgestemd op de molen.
Bij een beleidsherziening is de directe omgeving van elf Zuid-Hollandse molens aangewezen als bijzondere molenbiotoop. De Valk in Leiden is daar één van.

Een bijzondere molenbiotoop houdt in dat, indien er ontwikkelingen plaatsvinden binnen een afstand van 400 meter van de molen, de molen en molenbiotoop op een goede manier ruimtelijk ingepast dienen te worden. Niet alleen de windvang en het zicht, maar ook de landschappelijke context, de functionele status en de maatschappelijke status zijn aspecten om mee te wegen.

B. Doel

Het doel van de Provincie Zuid-Holland is om met de molenbiotooprapporten een handleiding op te stellen aan de hand waarvan kan worden beoordeeld of bij een nieuwe ruimtelijke ontwikkeling binnen de grenzen van één van deze elf bijzondere molenbiotopen, wordt voldaan aan het criterium dat molen en molenbiotoop op een goede manier ruimtelijk worden ingepast.

C. Werkwijze

Het projectteam van Dorp, Stad en Land heeft samen met de Provincie Zuid-Holland een onderzoeksmethode samengesteld die recht doet aan de waarden van de molen. De provincie heeft 5 aspecten benoemd op basis waarvan waarden kunnen worden toegeschreven aan de molenbiotoop. Deze 5 aspecten zijn nader onderzocht en uitgewerkt door Dorp, Stad en Land en fungeren als nulmeting. Daarnaast zijn de molenaars/eigenaren voorafgaande aan het onderzoek geïnterviewd. De uitkomsten hiervan zijn in bijlage A opgenomen.
De opgehaalde informatie is zoveel mogelijk verwerkt in de analyses. De molen zelf is niet onderzocht.

De 5 aspecten die zijn onderzocht en in beeld gebracht lichten we hier kort toe.

1. Functionele molenstatus

Dit is een beschrijving van de actuele functionele status van de molen, aangeleverd door de Provincie Zuid-Holland.

2. Historische & landschappelijke molencontext

Om te kunnen begrijpen wat er nu nog aanwezig is, zijn historische kaarten geanalyseerd. Niet alleen het gebied direct om de molen, maar ook een groter geheel van land en water is in kaart gebracht. Als methodiek is gekozen voor de Landgoederenbiotoop die de Provincie Utrecht heeft ontwikkeld. Terminologie en legenda's van die methodiek zijn overgenomen.
Een beschrijving in beeld en woord van die elementen die direct samenhangen met de aanwezigheid van de molen.

3. Zicht op de molen en belangrijke zichtlijnen

Op kaart zijn de relevante en te behouden zichtlijnen vastgelegd met een beknopte beschrijving.

4. Windvang

De actuele toestand van de windvang van de molen is gevisualiseerd met behulp van GIS en het Actueel Hoogtebestand en een actuele serie van 8 omgevingsfoto's in de 8 hoofdwindrichtingen. Een beknopte beschrijving van de molenbiotoop ter plaatse, aangeleverd door de provincie Zuid-Holland, gaat hieraan vooraf.

5. Maatschappelijke invulling

De beschrijving van de actuele maatschappelijke invulling.

D. Conclusies

Molen De Valk bevindt zich op een voormalig bolwerk aan de rand van de historische binnenstad van Leiden. Vanwege de beoogde transformatie van de stationszone in noordwestelijke richtingen, is voor deze molen een bijzondere molenbiotoop aangewezen. Tijdens de ruimtelijke ontwikkeling van deze zone kan er daardoor flexibeler rekening gehouden worden met het belang van deze molen en de bijbehorende molenbiotoop. Nieuwe ontwikkelingen binnen deze bijzondere molenbiotoop, waarvan de plaats geometrisch is begrensd en verbeeld op kaart 15 in bijlage II van de Omgevingsverordening, zijn mogelijk mits de molen en molenbiotoop op een goede manier ruimtelijk worden ingepast. Hiervan is sprake als rekening wordt gehouden met de in dit molenbiotooprapport omschreven waarden van deze bijzondere molenbiotoop. Nieuwe ontwikkelingen mogen deze waarden niet onevenredig aantasten. Onderstaande aandachtspunten zijn hierbij van toepassing:

1. **Functionele molenstatus**
   Draaivaardig houden van de molen als toeristische en recreatieve trekpleister en het behoud van de hoge monumentale waarden van met name het interieur van de molen met o.a. de originele woonvertrekken (zie ook pag. 7 t/m 10).

2. **Historische en landschappelijke molencontext**
   Behouden en versterken van de waarde van de molen als landmark te midden van de groene singelstructuur (zie ook pag. 25 t/m 34).

3. **Zicht op de molen en belangrijke zichtlijnen**
   Behouden en versterken van de zichtlijnen van en naar de molen, zoals afgebeeld op pag. 36 (zie ook pag. 35 en 36).

4. **Windvang**
   Waarborgen van voldoende windvang en openheid rondom de molen in de op pag. 38, 39 en 40 getoonde windrichtingen, met uitzondering van de richtingen waar de stationszone gelegen is (van WNW over NW naar NNW), zodat het bouwwerk vanuit de overige windrichtingen zonder problemen kan blijven draaien, zijn beeldbepalende functie kan behouden en het historische beeld van de molen die boven het groen uittorent in tact blijft (zie ook pag. 37 t/m 40).

5. Maatschappelijke invulling
Het versterken en verder ontwikkelen van de maatschappelijke functie van de molen als molenmuseum en als 'levend' decor van het naastgelegen evenementenplein (zie ook pag. 41 en 42).

Indien geoordeeld wordt dat de gemeente onvoldoende rekening houdt met bovenstaande richtpunten en een verslechtering van de windvang niet voldoende wordt gemitigeerd door het versterken van een andere waarde binnen de molenbiotoop, kan het wenselijk zijn dat een additionele financiële compensatie wordt afgesproken. Deze heeft tot doel om eventuele vervanging van draaigevoelige onderdelen van de molen zeker te stellen, een en ander naar analogie van de door Gedeputeerde Staten vastgestelde Compensatieregeling Molenbiotoop.

1 Functionele molenstatus

De actuele functie van de molen.

De huidige molen De Valk heeft een tweetal voorgangers gehad. De eerste molen De Valck werd gebouwd in 1612 en is in gebruik gebleven tot 1667. In dat jaar werd de standerdmolen vervangen door een achtkante bovenkruier met stelling op een houten onderbouw, uitgerust met meerdere koppel maalstenen en een woning. De naam van de drie molens is ontleend aan het bolwerk waarop ze gebouwd zijn, het Valkenburger bolwerk.

Het is 1742 als Maarten van Royen aan het Leids Gerecht toestemming vraagt voor de bouw van een zomerhuisje aan de oostzijde van de molen. Het Gerecht bepaalt echter dat de molen moet worden afgebroken. Hierop stelt de molenaar voor om een geheel nieuwe molen, een rondstenen stellingmolen met een hoogte van 29 meter, te bouwen van gele ijsselstenen en een aangebouwde stal. Het Leidsche timmermansgilde wil hier een stokje voor steken, omdat de beoogde molenmaker, Van Leeuwen, geen burger van Leiden zou zijn. Maar deze molenmaker had al in 1735 het poorterschap van Leiden gekocht. Tevens had hij daarmee vergunning gekregen voor het timmeren van molens -en/of molenhuizen in de stad.

Van Leeuwen moet voor de bouw van de molen gebruik gemaakt hebben van oude onderdelen. Op het spoorwiel op de steenzolder staat het huismerk van de molenbouwer en het jaartal 1697. Volgens de gevelsteen heeft de bouw van de molen maar kort geduurd: de eerste steen werd gelegd op 20 juli en de laatste op 7 oktober 1743. De forse stenen romp is dus in 11 weken tijd opgericht! De nieuwe stellingmolen is een stuk hoger dan al zijn voorgangers en heeft bovendien meer capaciteit. De molen herbergt maar liefst zes koppel maalstenen. De belangrijkste klant wordt De Leidse Armenbakkerij. In het onderste deel van de molen worden twee woningen gerealiseerd, eerst voor de gezinnen van beide molenaars/eigenaren, later aan die van de molenaar en zijn eerste knecht.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de toenmalige molenaar Willem van Rhijn benoemd tot rijksmaalder. Dit betekende dat hij uitsluitend maalde voor de regering en alleen op toewijzing aan de bakkers mocht leveren, wat vanwege de omstandigheden buiten de landsgrenzen maar mondjesmaat was. De burgemeester van Leiden van destijds, De Gijselaar, heeft zich in die oorlogsjaren persoonlijk met de voedseldistributie beziggehouden. De Leidse gezinnen kregen van alle kruidenierswaren een half onsje. In deze periode maakte men in de molen voor het eerst gebruik van een elektromotor en tot 1918 maalde Van Rhijn voor de regering.

In 1921 werd de molen verder gemoderniseerd. Omdat de molenaar klanten dreigde te verliezen aan concurrenten, voelde hij zich gedwongen tot het stichten van een maalderij. Deze werd ondergebracht in het aanbouwtje

van de molen en bestond uit twee koppel maalstenen. Verder werd er op de derde en vierde verdieping een lijnkoekenbreker aangebracht.

Nadien braken er moeilijke jaren aan voor het bedrijf op De Valk. Het onderhoud aan de molen en de machines en het gebruik van elektriciteit drukte zwaar op het bedrijf en vanuit de overheid kwam er geen financiële ondersteuning. Van Rhijn slaagde er echter in de zaak draaiende te houden en maakte hierbij nog regelmatig gebruik van de windkracht.

In 1925 breekt tijdens het kruien de lange spruit en vanaf dat moment kan er niet meer op de wind worden gemalen. Geld voor een nieuwe lange spruit was er blijkbaar niet. Het bedrijf werd hiermee volledig afhankelijk van de elektrische maalderij en hierdoor werd de concurrentiepositie nog zwakker. Begin jaren twintig werd in Leiden en omgeving voor het bakken van brood gebruik gemaakt van goedkoop tarwemeel van de Leidse Meelfabriek en meel van elders. Dit betekende minder werk voor de molen.

In 1932 overleed de weduwe P. Van Rhijn, zij had haar man ruim vijftig jaar overleefd. Aan de gemeente Leiden moest vervolgens opnieuw vergunning worden aangevraagd voor het gebruik van de grond waarop de molen stond. De vergunning daarvoor was al eerder aangevraagd, toen Pieter van Rhijn, de vader van Willem, in 1880 overleed. In 1882 was bij akte van overboeking de vergunning voor het gebruik van de grond aan de weduwe verleend. Later bleek dat de grond waarop De Valk was gebouwd, zeer lang in het bezit van de gemeente Leiden was geweest. Alleen was het recht van eigendom van de gemeente nooit vastgelegd of beschreven. Er was dus geen feitelijk bewijs dat de grond aan de gemeente Leiden toebehoorde. Wat volgde was een proces van tien jaar over het bezit van de molen. De gemeente wilde vanwege de slechter wordende staat van onderhoud de beschikking krijgen over de molen, deze laten restaureren en vervolgens als windmaalbedrijf onder van Rhijn laten functioneren. In 1938 sommeerde de gemeente dat de erven familie Van Rhijn de molen moesten verlaten. De familie weigerde echter te vertrekken. Opnieuw werd er een rechtsvordering ingesteld tegen de familie van Rhijn maar in 1943 besloot men dat Willem van Rhijn en zijn zus Bartha tot hun overlijden op de molen mochten blijven wonen. Beiden kregen tevens een uitkering om in hun onderhoud te kunnen voorzien en hoefden geen huur te betalen. Willem van Rhijn mocht met de elektrische maalderij blijven malen zo lang als mogelijk was.

Op 12 mei 1940 brachten Nederlandse militairen op de molenwerf zandzakken aan en de molen werd een uitkijkpost. Duitse militairen sprongen boven vliegveld Valkenburg af en de molen werd vanuit de lucht bestookt

door vijandelijke vliegtuigen. De molen werd hierbij getroffen in de kap en de romp, maar raakte gelukkig niet onherstelbaar beschadigd. De Nederlandse luchtafweer nam vanaf de omgeving Valkenburg met succes de Duitse vliegtuigen onder vuur en daarmee was het gevaar geweken. Na de capitulatie moest de molen weer graan malen voor het land. Er werd strikt gecontroleerd op het af te leveren tarwemeel, dat uitsluitend 'op de bon' mocht worden verstrekt.
Tijdens de strenge winter van 1942/1943 kreeg de molen grote hoeveelheden gekluite bloem te verwerken. Met de lijnkoekenbreker werden de kluiten bloem gebroken en daarna vermalen.
Vanaf 1943 werd tarwe steeds schaarser en moest de molenaar op aanwijzing van de autoriteiten rogge door het tarwe mengen. Vanaf dat moment werd de controle op de aflevering van meel steeds strenger en ingewikkelder. Een mudje extra graan viel echt niet meer te verantwoorden. In de hongerwinter van 1944/1945 maalde Van Rhijn ook groene erwten voor de gaarkeukens. Dat smaakte veel beter dan de pap gemaakt van gemalen suikerbieten, de zogenaamde bietenpap.
In de zomer van 1944 maakte de Duitse *Wehrmacht* loopgraven rond de molen en de Valkbrug werd afgebroken. De molen en omgeving werd in staat van verdediging gebracht. Het merendeel van de aanwezige soldaten is geen echte frontsoldaat. Het waren mensen die wel eens een oogje dichtknepen als er iets werd gedaan wat echt niet mocht. Toch was het leven op de molen in die dagen bepaald niet zonder zorgen. Op maandag 4 december 1944 werd het Leidse spoorwegstation en omgeving door Amerikaanse bommenwerpers gebombardeerd. Vanaf die plek werden Duitse V-wapens opgeladen. De molen raakte licht beschadigd, maar de tussenliggende volkswijk, De Haverzakbuurt, wordt met de grond gelijk gemaakt. Achteraf gezien bleek dat de Amerikaanse piloten een station te ver hun bommen hadden laten vallen. De V-wapens werden namelijk opgeladen op het toenmalige stationnetje aan de Heerensingel, door de Leidenaars 'Het Spoortje' genoemd. Bleef De Valk van binnen op elektrische kracht volop in bedrijf, de buitenzijde ging hard achteruit. Eind maart 1943 werden de roeden gestreken en op 7 april kwam bij een hevige storm een groot deel van de stelling naar beneden.

Na de oorlog werd de molen spoedig hersteld, met de toen voorhanden zijnde materialen en middelen. De kwaliteit van de stelling was zondermeer goed, de roeden daarentegen waren beide tweedehands en later verlengd, desondanks was de binnenroede evengoed nog ruim een meter te kort. Tot 1978, toen nieuwe gelaste exemplaren werden gestoken, moest de molen het hier mee doen.

Willem van Rhijn overleed in 1964 op 87-jarige leeftijd. Na zijn dood werd de molen ingericht als museum. Dit

werd in 1966 in gebruik genomen en is tot op de dag van vandaag een vooraanstaand molenmuseum.

Eind 2009 werd de 'Groene Kamer', de stijlkamer die de familie van Rhijn vanouds uitsluitend op zon- en feestdagen gebruikte, geheel gerestaureerd. Met name de wandschilderingen van Joannes van Rhijn, de jong gestorven broer van de laatste molenaar, hadden dringend herstel nodig. In maart 2010 werd de stelling uit 1947 geheel vernieuwd, waarna de molen in 2011 geheel ingepakt werd en het metselwerk uitgebreid onder handen werd genomen. Dit omdat de molen al jaren bekend stond als 'lek'. In juli 2012 werd er voor het eerst in bijna een jaar weer gedraaid.

Eind 2017 ging de directe omgeving van de molen op de schop, dit vooral vanwege de inmiddels opgeleverde ondergrondse parkeergarage in de nabijheid. Het hek rondom de molenwerf werd weggehaald, de vele bomen en struiken werden gekapt of gesnoeid. De molen is weer meer in beeld gekomen, maar de molenbiotoop heeft aan sfeer ingeboet.

Opmerkelijk en heel onpraktisch is dat in deze ooit met zes en later met vier koppel stenen uitgeruste molen nooit een steenkraan aanwezig is geweest. Als de stenen moesten worden opengelegd, ging dat met koevoeten, houten keepblokken en takels.

Er wordt regelmatig met De Valk gedraaid, de molen is in principe maalvaardig en zou in de toekomst voor demonstraties kunnen worden ingezet. Het interieur van de molen is hoog monumentaal en herbergt ook diverse interessante losse onderdelen en gereedschappen. De woonvertrekken in de molen zijn zeer waardevol en geven een goed beeld van de oorspronkelijke behuizing van korenmolenaars die als kleine zelfstandigen lange tijd een heel behoorlijk inkomen konden vergaren met het in bedrijf hebben van een korenmolen.

2 Historische en landschappelijke molencontext

Historische en landschappelijke ontwikkeling van de molencontext

Om de relatie tussen de individuele molen en het omliggende landschap te begrijpen en op waarde te schatten, kijken we naar de historische ontwikkeling van het gebied en de rol van de molen daarin. Middels een serie historische kaarten door de jaren heen wordt verduidelijkt hoe het landschap zelf maar ook de rol van de molen daarin is veranderd. Vervolgens worden de verdwenen en aanwezige relaties tussen molen en omgeving op 3 schaalniveau's geanalyseerd en vastgesteld.

Molencontext op 3 schaalniveau's

Molenzone
Een molenzone is een gebied waarin zich, min of meer aaneengesloten, verscheidene historische molenplaatsen en molencomplexen bevinden. Kenmerkend voor een molenzone is zowel de ruimtelijke en/of (waterstaatkundig-) functionele samenhang als de beleefde samenhang tussen de molenplaatsen en -complexen. De samenhang wordt gevormd door de lange lijnen in het landschap als weg- en waterstructuren, polderboezemsystemen en het omringende natuur- en cultuurlandschap. De Valk is gesitueerd op de historische vestingwerken van Leiden. Strategisch gelegen aan de singelgracht op de rand van de stad en het open buitengebied bevonden zich historisch de hoge stadsmolens. Samen vormden zij een herkenbaar molenpanorama. Op het hoogtepunt bevonden zich ongeveer 20 stadsmolens op en rond de vestingwerken. Er bevinden zich nu nog twee molens langs de singel. Buiten de singelstructuur bevinden zich ook nog enkele molens in de omgeving. Deze zijn door infrastructuur van elkaar gescheiden waardoor geen sprake is van een samenhangende molenzone.

Moleninvloedsfeer
Een moleninvloedsfeer omvat:

- de individuele molenplaats zelf die bestaat uit de molen, het molenerf, de moestuin, bijgebouwen, paden, wateren en beplanting;
- (delen van) een molenensemble of molencomplex zoals een molengang, (tussen-)boezems en kaden en (delen van) paden en wegen, wateren en beplanting;
- de molenbiotoop; een juridisch vastgelegde cirkel met een straal van 400 m. (tenzij anders aangegeven) om de windvang rond de molen te garanderen.
- zichtrelaties van de molen naar de omgeving en vanuit de omgeving naar de molen en/of molenensembles.

Gezicht op de Rijnsburgerpoort rechts, links daarvan buitensociëteit Amicitia en geheel links molen De Valk. (1862). Maker Gerard Jan Bos. (Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

LEYDEN IN MINIATUUR.

Gelithographieerd door C Bos

P.W.M.Tj op steendr. 8 E.Engelen, uitg.

DE RHYNSBURGSCHE POORT

en buiten-societeit Amicitia.

- een buffer waarbinnen sprake is van relaties tussen de molen en haar omgeving. Deze omvat bovengenoemde aspecten en delen van de onderliggende landschappelijke onderlegger zoals agrarische en/of poldercomplexen, en basisstructuren als primaire weg- en waterstructuren als rivieren, vaarten en boezems.

Als korenmolen was De Valk strategisch gelegen op de vestingwerken op een kruispunt van wateren en wegen. De molen had zowel een functionele en ruimtelijke relatie met de open en opstakelvrije ligging aan de singelgracht. Via de omliggende Haarlemmertrekvaart, het Galgewaterwater en de Oude Rijn was de korenmolen bereikbaar voor het transport over water. Via de nabij gelegen Steenstraat / Stationstraat en stadspoort was de molen bereikbaar via land. De open ommelanden en schootsvelden garandeerden windvang.Vanuit de stad was de molenwerf bereikbaar via het binnenstedelijk grachten- en wegenstelsel. Het open ommeland is in de loop der jaren verstedelijkt. Ten westen van de molen bevindt zich het stationgebied.

Molenplaats en molenensemble

- de individuele molenplaats zelf bestaat uit de verschillende onderdelen als de molen (-restanten), het molenerf, de moestuin, bijgebouwen, paden, wateren en beplanting;
- een molenensemble heeft betrekking op de directe omgeving van de molenplaats en haar ruimtelijk - functionele samengang. Dit kan (een deel van) een molencomplex zoals een molengang omvatten en (tussen-)boezems en kaden en (delen van) dijken, paden en wegen en wateren en beplanting.

De historische molenwerf en voorgangers van de huidige molen waren eerst gesitueerd op een verdedigingswerk en nu onderdeel van de ontwikkeling van het Singelpark met een ondergrondse parkeergarage.

Leiden, zicht vanaf de Turfmarkt naar de Beestenmarkt en molen De Valk (2017).
Maker: Michiel Verbeek. (Bron: commons.wikimedia.org)

Huidige stedenbouwkundige context

De molenplaats van De Valk is gelegen op het historische vestingswerk van de stad aan de singel.

De molenplaats bevindt zich in een dynamische stedelijke omgeving op korte afstand van het stationsgebied. De molenplaats is dan ook meerdere keren gewisseld van functie en gedaante. Tegenwoordig maakt de molenplaats onderdeel uit van het Singelpark, een samenhangende groenstructuur op en aan de historische vesting- en singelstructuur.

In de directe omgeving bevinden zich historische lange lijnen en structuren. De molenplaats is gelegen op een strategische plek tussen twee historische toegangswegen tot de stad.

Ook tegenwoordig markeert De Valk het stadsbeeld nog bij de entree van de binnenstad vanaf de Stationsstraat/ Steenstraat, het Schuttersveld en de Haarlemmerweg.

Molenplaats van De Valk aan de Molenwerf (Bron: Cyclomedia)

Huidige molenplaats van De Valk in de stedenbouwkundige context (Bron: Cyclomedia)

Historische ontwikkeling molencontext

17de eeuw

In 1659 kwam het vestingstelsel met het kenmerkende bolwerken en singelpatroon gereed. Pas aan het einde van de 19de eeuw werd de stad buiten deze 17de eeuwse stadgrenzen uitgebreid. Het ommeland buiten de singelgracht, waar zich ook de schootsvelden bevonden, was een open agrarisch gebied. De vele stadsmolens werden op de stadswallen en bolwerken gesitueerd vanwege de strategische ligging aan het water en de vrije windvang. De molenplaats was gesitueerd tussen de Rijnsburgerpoort en de Marepoort op het Valkenbolwerk (of Rijnsburgerbolwerk). Bij de Rijnsburgerpoort kwamen boeren, handelaren en vissers de stad binnen en betaalden een tol bij een gebouwtje.

De huidige molen De Valk kende twee voorgangers. De eerste 'Valk', een standerdmolen, was in gebruik vanaf 1612. In 1667 werd deze vervangen door een achtkante stellingmolen met woning op een houten onderbouw.

Het was gebruikelijk om begraafplaatsen te vestigen op bolwerken. De bolwerken lagen boven de natte omgeving waardoor het goede plekken waren voor lijkvertering. Leiden had verscheidene begraafplaatsen op de stadswallen. Vanaf 1655 bevonden zich ook begraafplaatsen op het Valkenbolwerk.

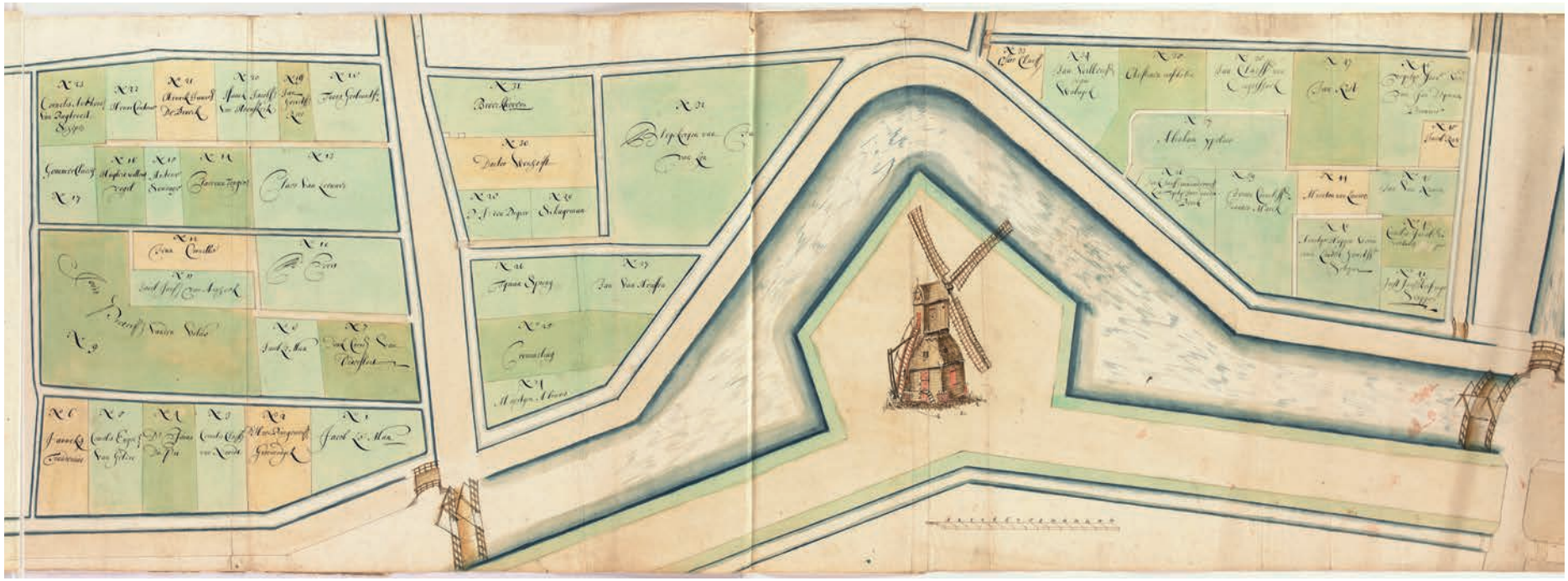

Verdwenen voorganger van de huidige molen De Valk op de molenplaats op het vestingwerk met aan weerszijden stadspoorten. Kaart van landerijen tussen de Rijnsburger- en Marepoort buiten de Singels. Met afbeelding van een molen (De Valk) op het Valkenbolwerk (1648). Maker: Joris Gerstecoren. (Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

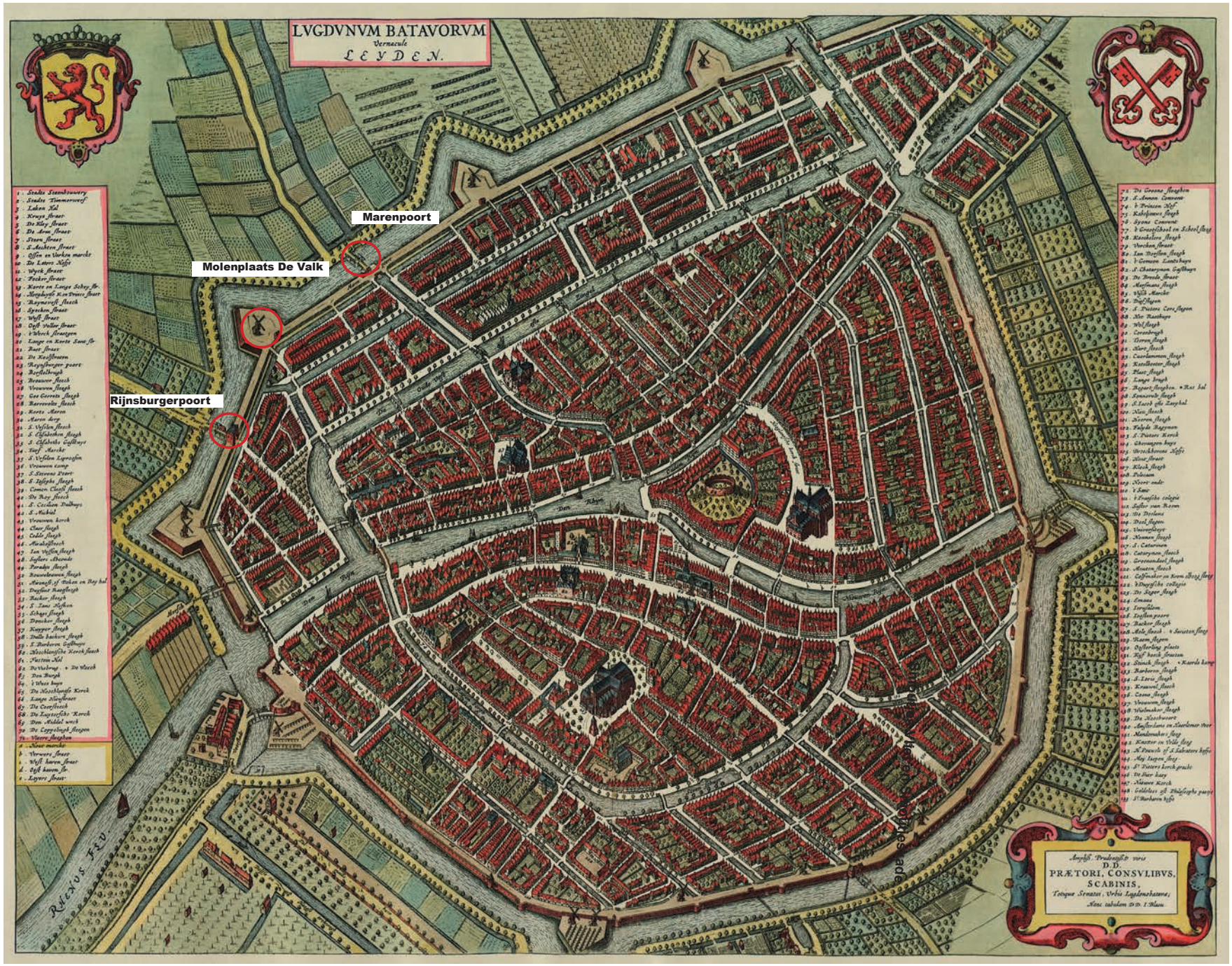

Reproductie van de plattegrond met titel: "Lugdunum Batavorum Vernaculo Leyden" van een originele kopergravure door J. Blaeu uit 1649.
(Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

Historische ontwikkeling molencontext

18de en 19de eeuw

In 1743 werd de derde en huidige 'Valk' gebouwd, een stenen stellingmolen van 29 meter hoog met een aangebouwde stal. Voor de bouw werd gebruik gemaakt van oude onderdelen. De molen bood woonruimte aan twee gezinnen. De Leidse Armenbakkerij was de belangrijkste klant van deze korenmolen.

In 1830 werden de bolwerken van de stad geslecht. De omgeving van De Valk werd ingericht als stadsplantsoen naar ontwerp van J.W. Schaap in de landschapsstijl. Tussen de Rijnsburgerpoort en molen De Valk verrees een societeitsgebouw. Ten westen van de brug bevond zich het ziekenhuis (huidige Museum voor Volkenkunde). Het ensemble van brug, stadspoort, molen en fraaie gebouwen omlijst door een parklandschap aan de singel werd een geliefd en veel vastgelegd stadsgezicht.

Tussen 1839 en 1847 werd de spoorlijn Amsterdam- Haarlem- Leiden - Den-Haag en Rotterdam aangelegd. Het station en spoortalud werd buiten de singel aangelegd ten westen van de molenplaats. Vanaf 1896 vond stadsuitbreiding plaats buiten de singels. Om de toegang tot de stad voor verkeer te verbeteren worden de stadspoorten gesloopt. Inmiddels zijn ook de meeste stadsmolens die zich op het vestingstelsel bevonden verdwenen. Binnen de singel werden grachten, waaronder de Lange Gracht en de Binnenvestgracht, gedempt.

Vanaf de 17de eeuw bevond zich een algemene en armenbegraafplaats op het bolwerk ten oosten van de molen. In 1874 werd hier een Joods deel aan toegevoegd.

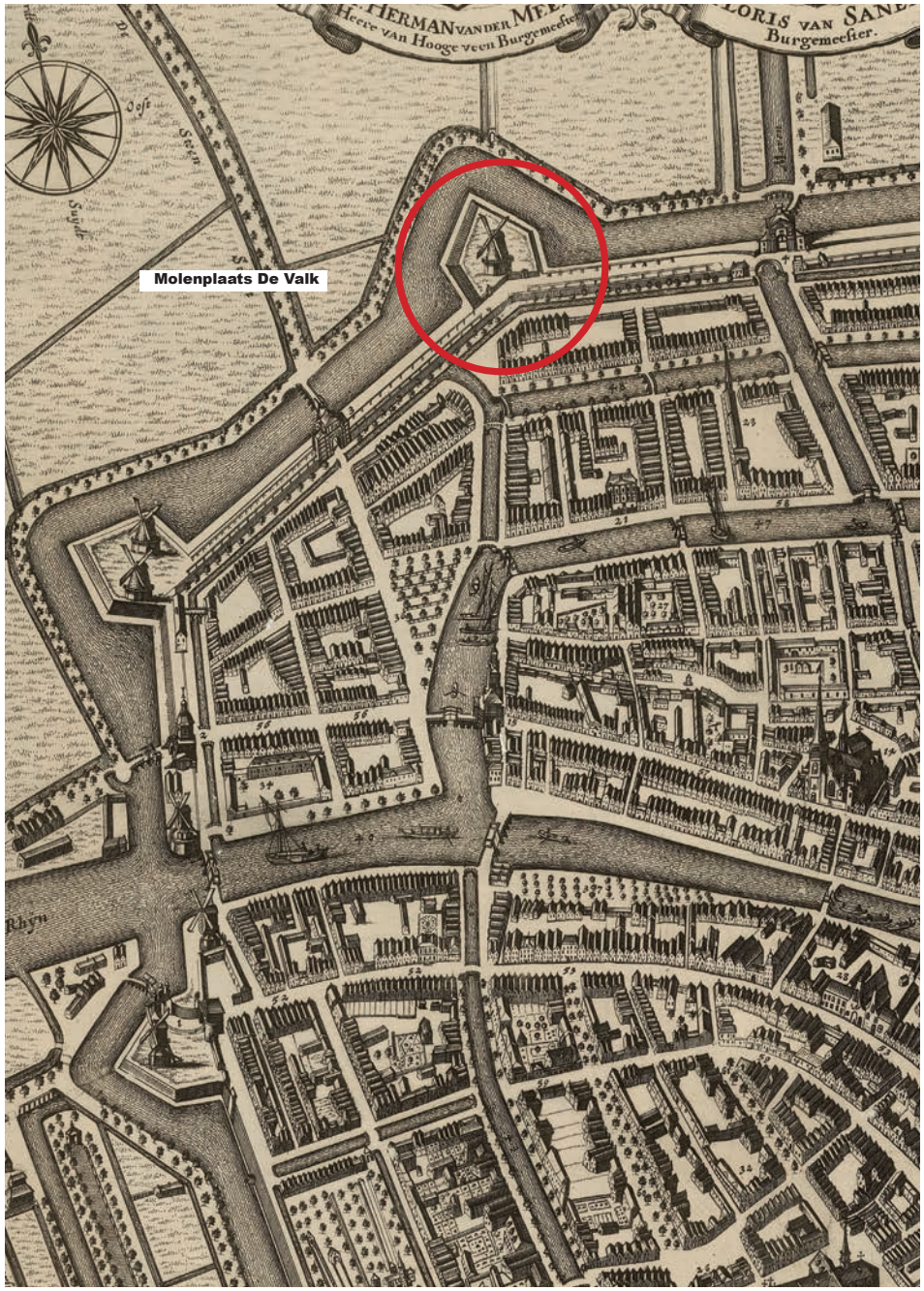

Het Valkenbolwerk met molen De Valk tussen de twee stadspoorten (1712-1732).
(Bron: Hoogheemraadschap Rijland)

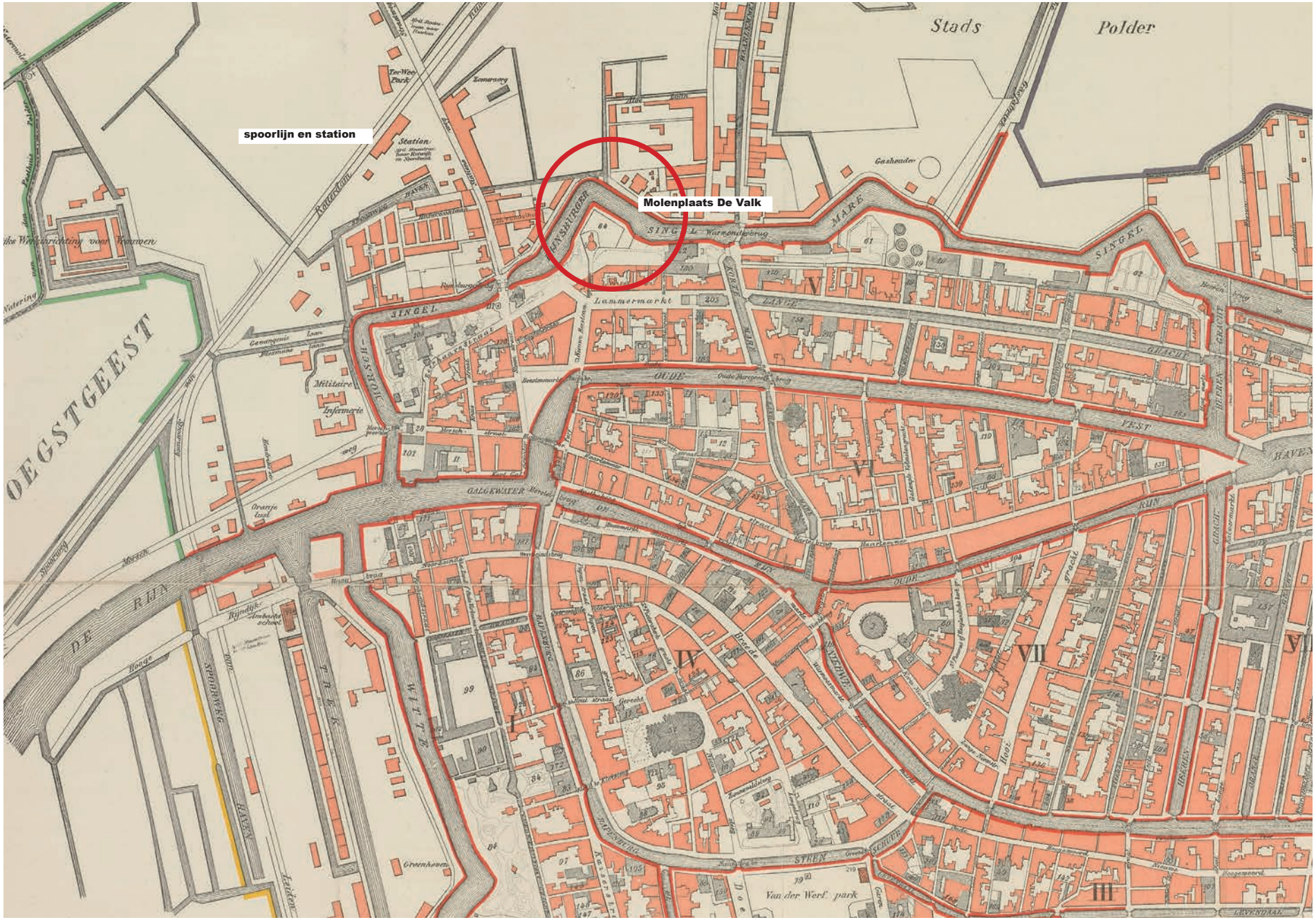

Het ontmantelde vestingsstelsel wordt ingericht als plantsoen waarin zich de societeit en het ziekenhuis bevinden. Ten westen van De Valk is de spoorlijn aangelegd en vinden de eerste stadsuitbreidingen buiten de singel plaats. (Bron: Topotijdreis)

Gezicht op de Wijkstraat vanaf de Nieuwe Beestenmarkt naar molen De Valk. De Wijkstraat is thans de Lammermarkt en de 2e Binnenvestgracht (Eind 19de eeuw)
(Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

Gezicht op molen De Valk, Rijnsburgerbrug, de tuin van het Academisch Ziekenhuis, het standbeeld van Boerhaave en de buiten-sociëteit van Amicitia (ca. 1890).
Maker: W. de Jong. (Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

De molenplaats na de ontmanteling als verdedigingswerk met aanlegsteiger als verstilde plek voor verpozing. Korenmolen De Valk, gezien vanaf de Rijnsburgersingel (1880). (Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

Panorama vanaf kantoorflat aan Schuttersveld 9 naar het zuidoosten. Op de voorgrond de Rijnsburgersingel, Valkbrug, molen De Valk en Molenwerf naar de Lammermarkt (Oktober 1989). Maker: Jan Holvast. (Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

Historische ontwikkeling molencontext

20ste en 21ste eeuw

In WO1 werd voor het eerst gebruik gemaakt van een electromotor als ondersteuning. Vanaf 1921 kon door gebreken niet meer op wind worden gemalen.

Na WO2 werd de molen hersteld. In 1966 werd de molen, na dood van de laatste bewoner, ingericht als museum. Het oude Bolwerk wordt middels de nieuwe Valkbrug direct ontsloten. De Valkbrug is een ingrijpende ingreep. Dwars over het voormalige bolwerk loopt nu infrastructuur. De molenplaats komt daardoor aan een verkeers- en marktplein te liggen. Met de herinrichting van de binnenstad wordt de Lammermarkt met parkeerplaats verplaatst naar de omgeving van De Valk. De molenplaats krijgt hierdoor twee gezichten. Ten westen van de Valkbrug maakt de molen onderdeel uit van een groen historische stadsgezicht. Ten oosten van de Valkbrug bevindt de molen zich omgeven door parkeerplaats en marktplein in een meer stedelijke stenige context.

Vanaf 1908 werd op de gemeentelijke begraafplaats ten oosten van De Valk op het bolwerk niet meer begraven. Om plaats te maken voor de veemarkt werden zoveel mogelijk graven verplaatst en/of geruimd. De begraafplaatsen komen onder het plein en de parkeerplaats te liggen. Tegenwoordig zijn de restanten van de begraafplaatsen als het ware opnieuw begraven onder de nieuwe inrichting van de Molenwerf en het Singelpark. Aan de Molenwerf herinnert een gedenksteen aan de begraafplaatsen die hier lagen. Op de steen is te lezen: "Vanaf 1655 was dit bolwerk begraafplaats. Algemene begraafplaats van 1855 tot 1935. Gedeeltelijk Joodse begraafplaats van 1874 tot 1961."

Vanaf 2017 wordt de omgeving heringericht ten behoeve van de ontwikkeling van het Singelpark. De samenhangende groenstructuur leidt over de voormalige stadswal.

.

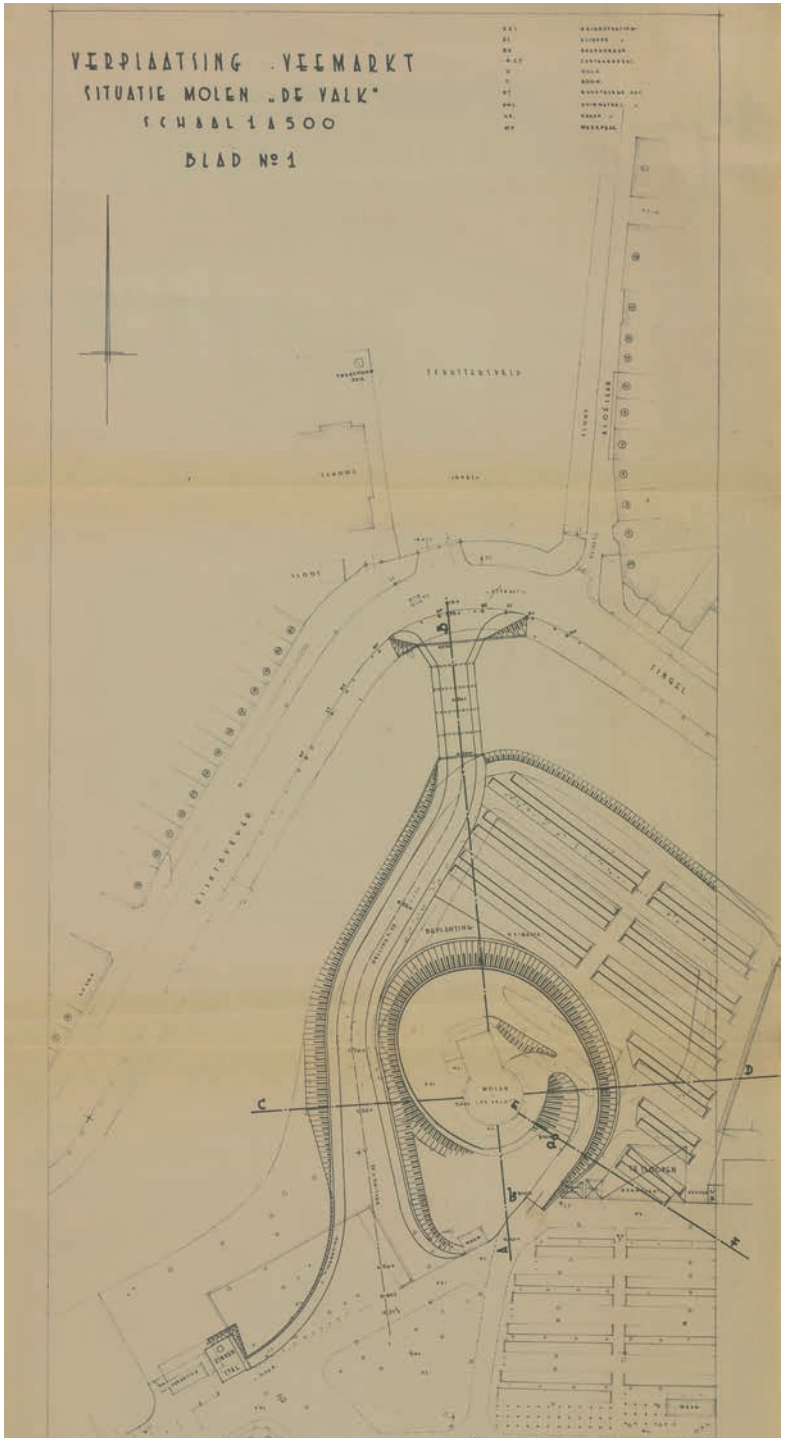

Ontwerp voor de situatie rond molen De Valk t.b.v. verplaatsing veemarkt: Situatie molen De Valk (1934). Maker: Gemeente Leiden. (Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

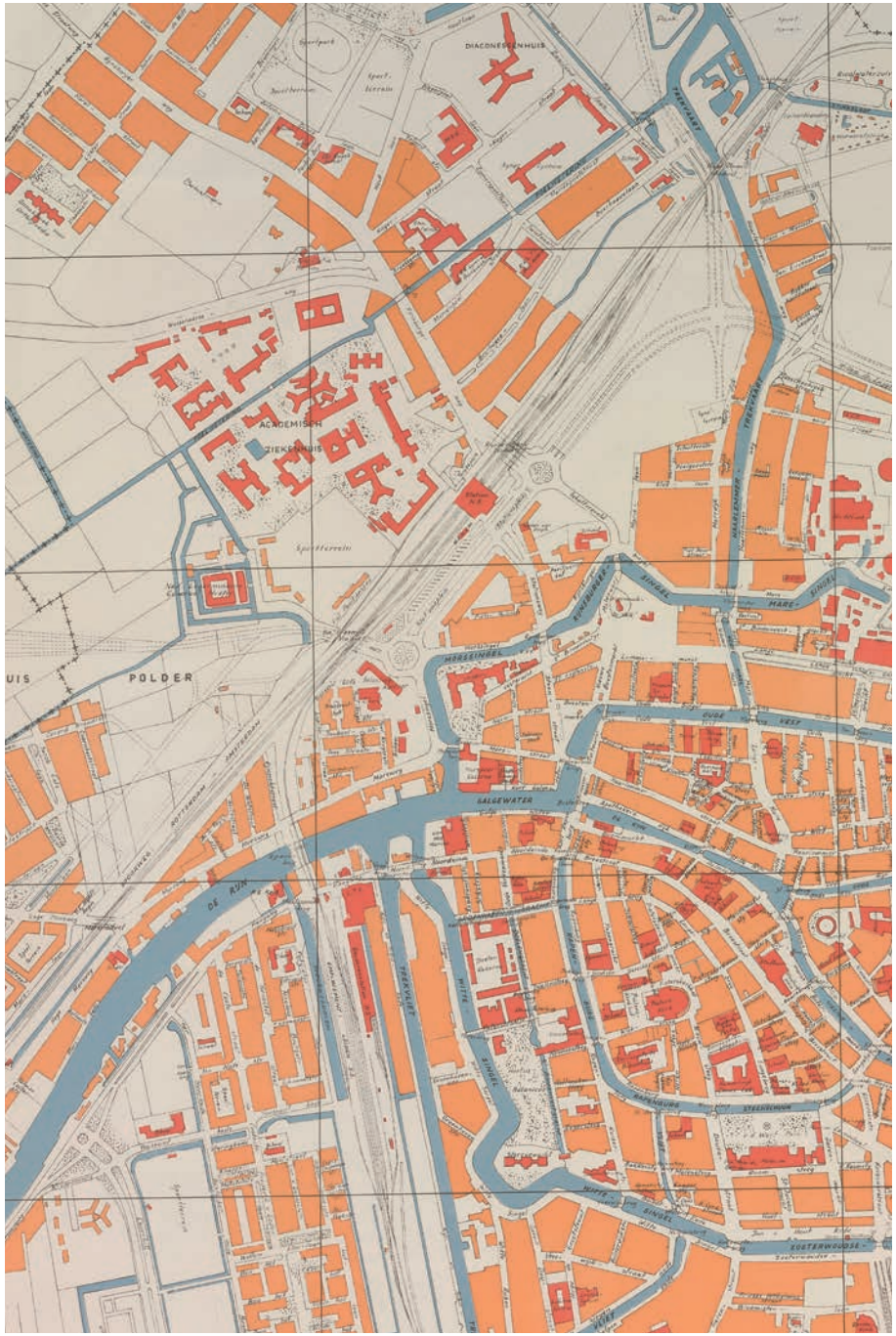

Detail van Kaart van Leiden (1966). Maker: Gemeente Leiden.
(Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

Luchtfoto huidige situatie (2021) (Bron: Cyclomedia)

Molenzone en Moleninvloedsfeer

Landschappelijke onderlegger & basisstructuren

De molenplaats van De Valk bevindt zich op een beeldbepalende plek in de stedelijke structuur. De hoofdstructuur van de singel rondom de oude binnenstad is nog steeds herkenbaar. De situering was strategisch voor de windvang en de af- en aanvoer van goederen en grondstoffen voor het maalbedrijf. Zoals te zien op de kaart bevonden zich vele molens op de vestingwallen. Tegenwoordig bevinden zich nog twee molens op de voormalige bolwerken. Molen De Valk en de gereconstrueerde molen De Put.

Tot het einde van de 19de eeuw lag de molen op de rand van het binnenstad omringd door vrijwel open ommeland. Tegenwoordig ligt de molen midden in het stedelijk weefsel. In de huidige situatie is de molen in de singelstructuur van de stad een belangrijke historische landmark bij de entree van de binnenstad. Het stationsgebied en spoortalud dat in de 19de eeuw tot stand kwam bevindt zich ten westen van de molenplaats. Vanaf het station is de molen goed zichtbaar bij de entree over de brug bij de Stationsstraat/Steenstraat. De molen maakt daar deel uit van een historisch groen ensemble. Ook vanaf de 'overkant' aan de Rijnburgersingel / Maresingel is de molen een belangrijk onderdeel van het stadsgezicht.

Met de ontwikkeling van het Singelpark wordt een historische 'fout', de aantasting van een 'rondje stadswallen', gecorrigeerd. Ook wordt hiermee het idee van een plantsoen dat eind 19de eeuw rond De Valk en Rijnsburgerbrug werd ontwikkeld in ere hersteld.

Korenmolen De Valk (1959). Maker A. Bicker Caarten. (Bron: RCE)

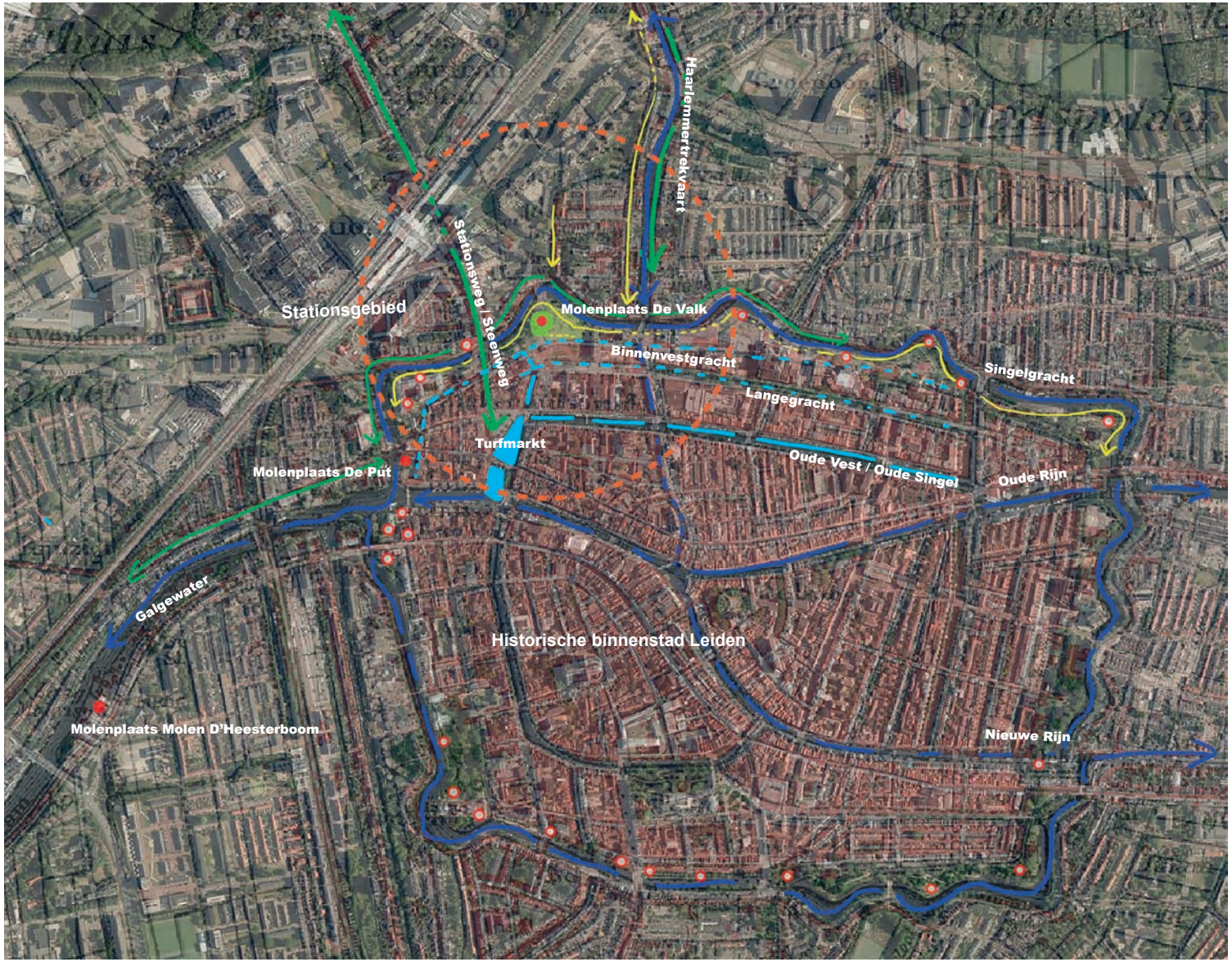

molen (-restant) aanwezig
molen verdwenen
landmark
bijgebouwen aanwezig
bijgebouwen verdwenen
beeldbepalende beplanting
lijnvormige bebouwing aanwezig
lijnvormige bebouwing verdwenen
molenbiotoop
basisstructuur water aanwezig
basisstructuur water verdwenen
water-lijnen aanwezig
water-lijnen verdwenen
wegen aanwezig
wegen verdwenen
paden aanwezig
paden verdwenen
watervlakken aanwezig
watervlakken verdwenen
molenerf en -land aanwezig
molenerf en -land verdwenen
moestuin en -land aanwezig
moestuin en -land verdwenen
brug/heul/sluis aanwezig
brug/heul/sluis verdwenen
molenzone
moleninvloedsfeer

Molenbiotoop en historische structuren.

Moleninvloedsfeer

De molen maakt tegenwoordig weer duidelijk deel uit van de Singelstructuur en vormt een belangrijk ondereel als historische landmark in het huidige stadsgezicht. De invloedsfeer en samenhang vormt vooral de relatie met de historische singelstructuur en de oude binnenstad. Door de ontwikkeling van het Singelpark wordt dit nog meer versterkt. Richting molen De Put is een min of meer continu wandelpad ontstaan langs het Museum voor Volkenkunde. De invloedsferen van beide molenplaatsen vloeien hier samen tot één invloedsfeer.

Molen De Valk en omgeving (2017). Maker: Rudolphous. (Bron: commons.wikimedia.org)

Gezicht op de Rijnsburgersingel vanaf de Rijnsburgerbrug met op de achtergrond molen De Valk. Rechts de tuin van Sociëteit Amicitia met roeibootjes in de singel (1869). Maker: P.Z. Leiden. (Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

Moleninvloedsfeer

- molen (-restant) aanwezig
- molen verdwenen
- landmark
- bijgebouwen aanwezig
- bijgebouwen verdwenen
- beeldbepalende beplanting
- lijnvormige bebouwing aanwezig
- lijnvormige bebouwing verdwenen
- molenbiotoop
- basisstructuur water aanwezig
- basisstructuur water verdwenen
- water-lijnen aanwezig
- water-lijnen verdwenen
- wegen aanwezig
- wegen verdwenen
- paden aanwezig
- paden verdwenen
- watervlakken aanwezig
- watervlakken verdwenen
- molenerf en -land aanwezig
- molenerf en -land verdwenen
- moestuin en -land aanwezig
- moestuin en -land verdwenen
- brug/heul/sluis aanwezig
- brug/heul/sluis verdwenen
- molenzone
- moleninvloedsfeer

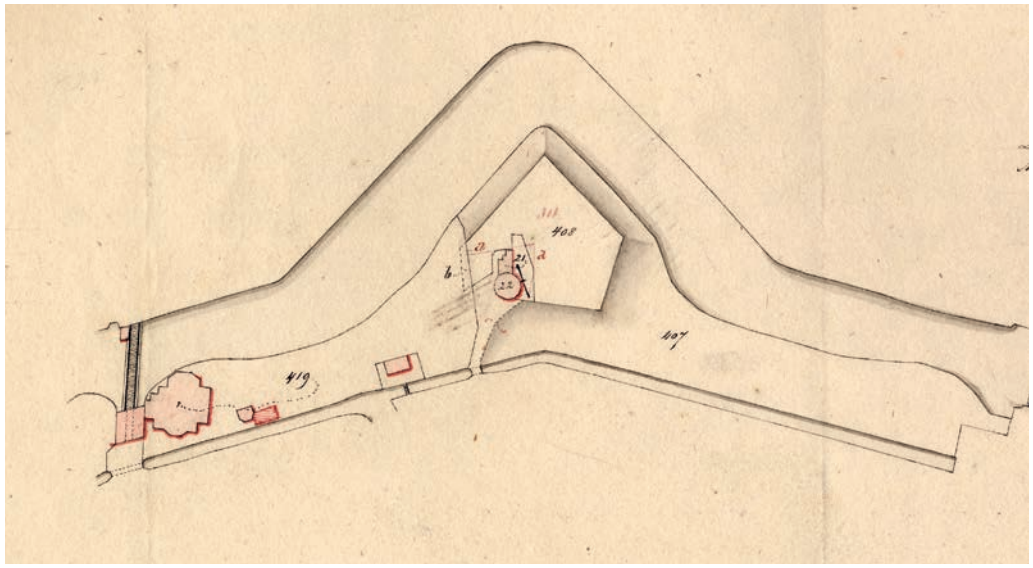

Extract uit het Kadastrale plan der Gemeente Leyden. Bolwerk bij de Rijnsburgerpoort. Gebied van Valkenbolwerk ten noorden 2e binnenvestgracht. Kadastrale tekening. (1865). Maker: A.G. Hessels. (Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

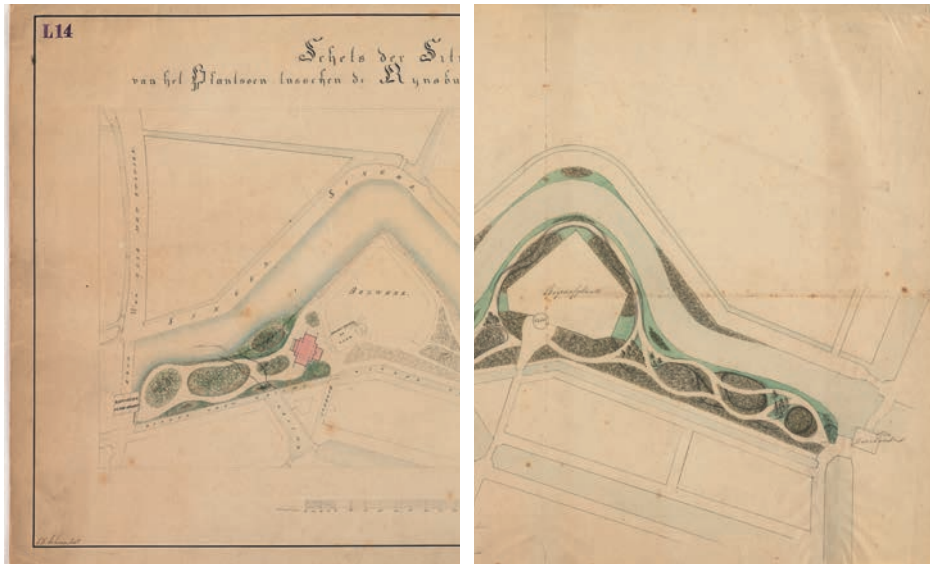

fig x. Plantsoen ontwerp op de wal en Valkenbolwerk met o.a. een begraafplaats. Kaarten van de ontworpen plantsoen-aanleg tussen de Rijnsburger en Marepoorten. (1867 - 1869). Maker: J.W. Schaap. (Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

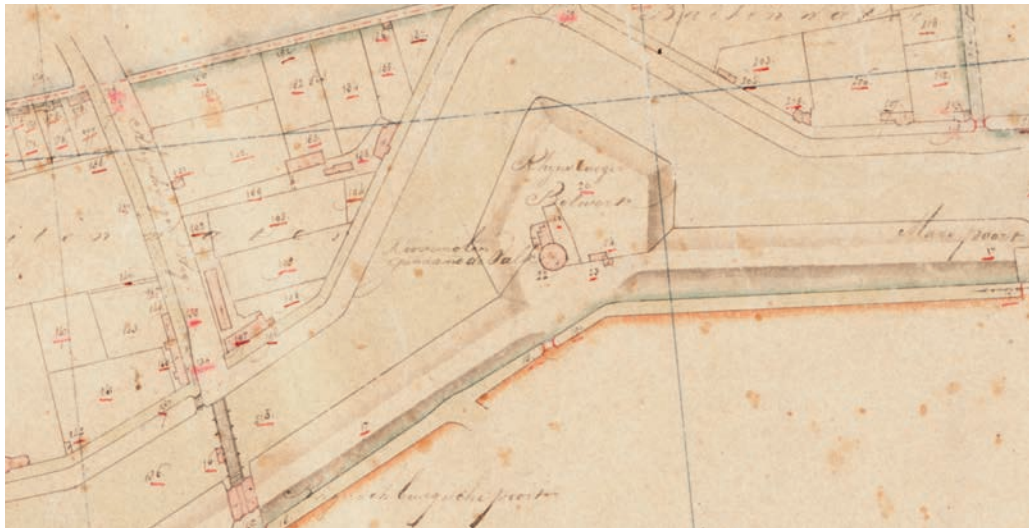

Detail van de Kadastrale minuutplan van de stadswallen van Leiden (1811-1832). (Bron: RCE)

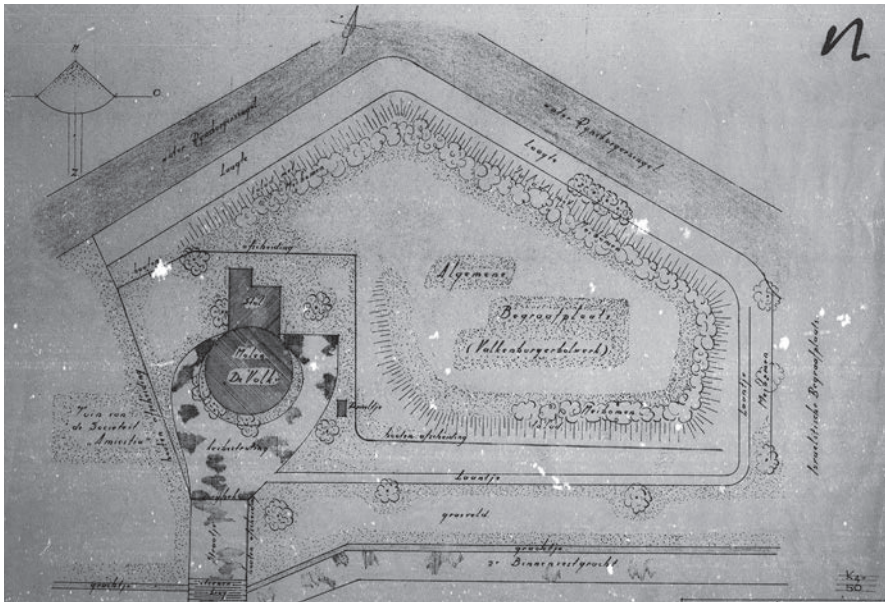

Reconstructietekening van het terrein rondom molen De Valk met de alg. begraafplaats situatie omstreeks 1883. Maker: Wirtz, Gemeente Leiden - Tekenkamer. (Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

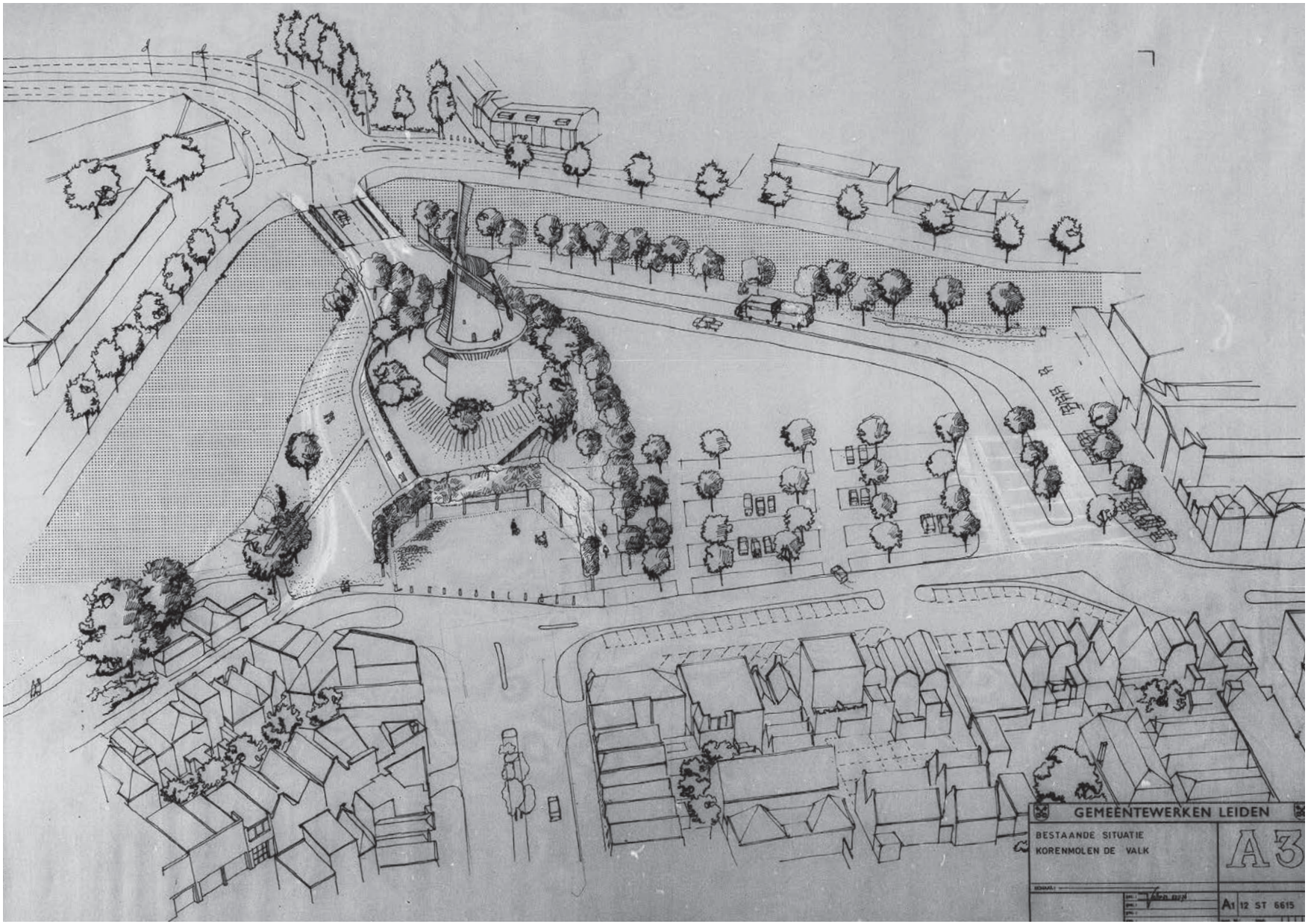

Situatie (perspectief) rondom molen De Valk (1976). Maker: Joop Vollmer, Gemeente Leiden - Tekenkamer. (Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken)

Molenplaats en molenensemble

Zoals uit de historische analyse naar voren komt is de molenplaats of molenwerf en de omgeving regelmatig veranderd. Aan de locatie op de rand van de oude binnenstad en de stadsuitleg werd steeds gesleuteld. Een constante is de historische vesting- en singelstructuur die de molenplaats een duidelijke begrenzing en context bood. Meest ingrijpend is de aanleg van de Valkbrug gebleken. Van plek in de luwte tussen de twee stadsentree's werd het voormalige bolwerk zelf een verkeers- en marktplein en raakte molenplaats deels afgesneden van de omgeving.

Historisch ensemble

Met het huidige Singelplan wordt getracht de beleving van een continue groene parksingel te herstellen, zoals voorgesteld in de 19de eeuwse plannen van J.W. Schaap. Hierin vormde het ensemble van de herensocieteit, de Rijnsburgerbrug, de molen en het museum een voornaam en groen stadsgezicht en -entree.

Hoofd- en bijgebouwen

De molenwerf was bebouwd met een molen met daaraan een stal. Er zullen nog meer opstallen en bijgebouwen zijn geweest. In ieder geval bevond zich tussen de begraafplaats en de molenwerf een prieel.

Water

Het bolwerk was omringd door water. Voor de aan- en afvoer van de handel was dit van groot belang. Of bevoorrading zowel vanaf singelzijde als de binnenstadzijde geschiedde is onbekend. Er bevond zich een aanlegsteiger aan de singel. Over de Binnenvestgracht lag een bruggetje dat toegang gaf tot het erf.

Onder andere de Binnenvestgracht is gedempt. Door de padenstructuur en de continue groenstructuur komt de relatie tussen molen en de singel minder tot uitdrukking. Er is geen aanlegplaats meer aanwezig.

Groenstructuren

Uit historisch beeldmatereriaal blijkt dat het molenerf omzoomd was door hagen en singelbeplanting. Ten oosten van de molenplaats bevonden zich op het bolwerk een Algemene begraafplaats en een Joodse begraafplaats. Zoals gebruikelijk zullen die ook omgeven zijn door een bomensingel en hekwerken om lijkroof tegen te gaan en de omgeving te beschermen tegen kwalijke dampen. De Algemene begraafplaats is deels ontruimd bij de herinrichting ten tijde van de aanleg van de Valkbrug, veemarkt en parkeerterrein. Vanwege de eeuwige grafrust van Joden bevindt deze begraafplaats zich (waarschijnlijk) nog onder het maaiveld. Een herinneringssteen is gewijd aan de beide begraafplaatsen (is deze nog aanwezig?).

Molenplaats gezien vanuit het Noorden. (Bron: Cyclomedia)

Rond 1830 beginnen steden hun vestingwerken te ontmantelen. Veel steden transformeren delen van de stadswallen tot parken en plantsoenen. Het plan van J.W. Schaap van rond 1867 omvat een plantsoen in de toen populaire landschapsstijl aan weerszijden van het bolwerk. De molen, begraafplaatsen, Rijnsburgerbrug en een herensocieteit werden opgenomen in het ontwerp. De Rijnsburger stadspoort werd in 1867 afgebroken.

Met de aanleg van de Valkbrug, markplein en parkeerterrein kreeg de oostelijke zijde een stedelijk en stenig karakter. In het huidige Singelpark is parkeren ondergronds opgelost en het idee van een samenhangende groenstructuur langs de singel nieuw leven ingeblazen. In de huidige situatie is geen sprake meer van een herkenbaar erf. Het molenerf is opgenomen in de groenaanleg van het Singelpark ontwerp in een moderne interpretatie van de landschapsstijl.

Molenensemble en molenplaats

3 Zicht op de molen en belangrijke zichtlijnen

Gelegen aan de rand van de historische binnenstad, op een voormalig bolwerk, is molen De Valk zeer goed zichtbaar vanuit alle windrichtingen. Rondom de gehele molen is er zeer goed zicht vanaf de Molenwerf en Lammermarkt. Ook aan de overzijde van de singel, langs de Rijnsburgersingel, is de molen op verschillende plaatsen tussen de bomen goed te zien. Lange zichtlijnen zijn er vanuit de binnenstad (zuiden) vanaf de Turfmarkt via de Nieuwe Beestenmarkt en vanaf de Warmonderbrug (oosten). Vanuit het stationsgebied (noorden) is er een zichtlijn op de molen vanaf het Schuttersveld.

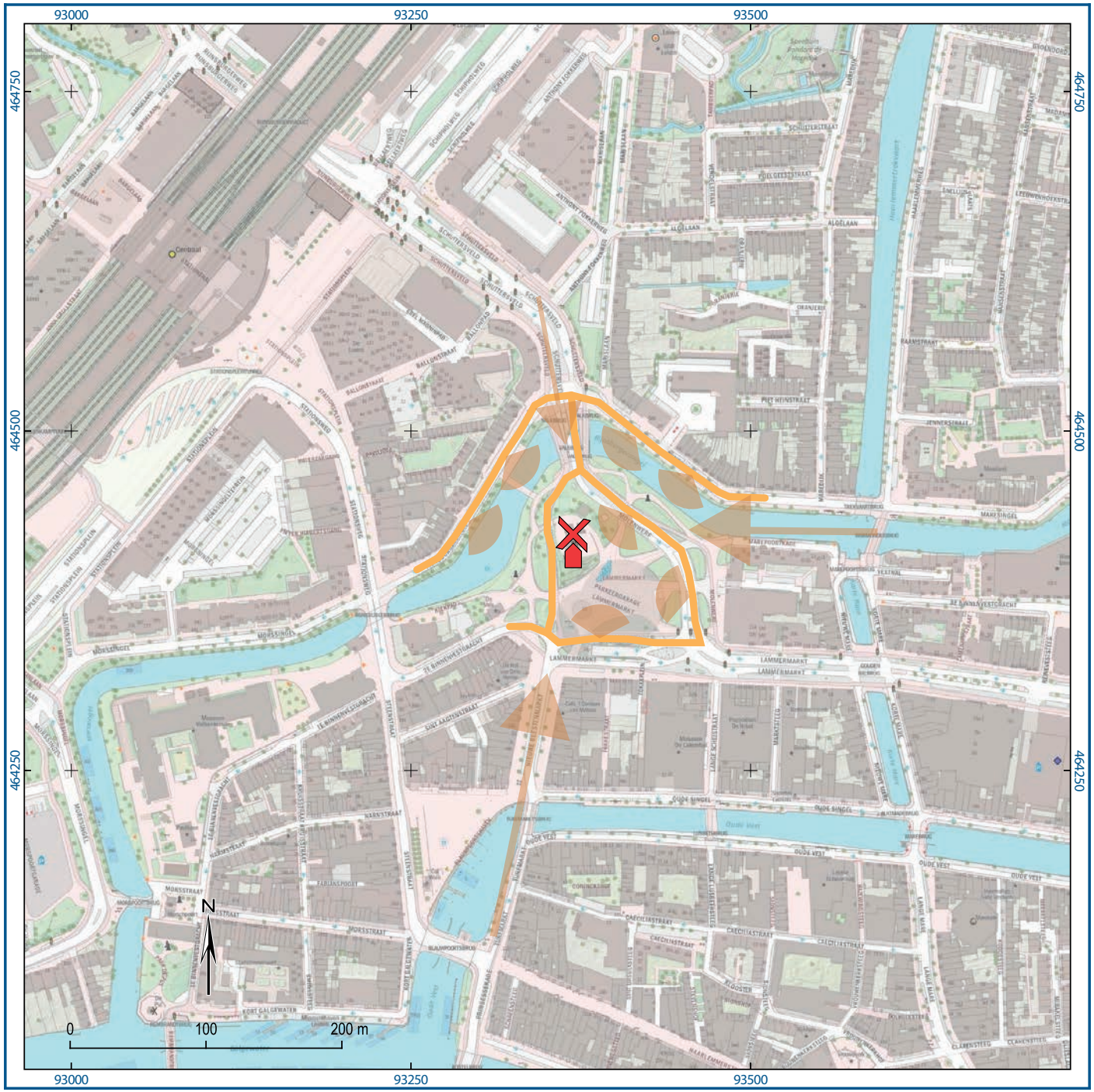

Molen

Zichtveld

Lengteas zichtveld

Zichtlijn

4 Windvang

De invloed van de nabije bebouwing en beplanting rond de molen op de toe- en afvoer van wind.

Deze typische stadsmolen torent als vanouds boven zijn directe omgeving uit. Omdat de bebouwing in de binnenstad al aanwezig was op het moment dat de molen werd gebouwd en hier nadien nauwelijks nieuwere en hogere bebouwing is gerealiseerd, heeft de molen ook nu nog een heel behoorlijke windvang uit de meeste windrichtingen. Dit geldt voor onder meer voor het noorden en noordoosten, waar de bomengroep langs het Schuttersveld, ingeklemd tussen de Anthony Fokkerweg en de Rijnsburgerweg, wel steeds meer windbelemmering veroorzaakt. Op grotere afstand en buiten de molenbiotoop zorgen de hoogbouwcomplexen langs de Willen de Zwijgerlaan voor windhinder. De windvang over de oude binnenstad in oostelijke, zuidoostelijke, zuidelijke en zuidwestelijke richtingen is goed te noemen. Enkel de gebouwen van de op ruime afstand gelegen E.on centrale, de Marekerk en de Lakenhal steken duidelijk boven de omringende bebouwing uit en kunnen mogelijk voor enige windhinder zorgen. Het westen en noordwesten daarentegen is in de afgelopen 10 jaar volledig volgebouwd met hoogbouw rondom het Leidse station. Hier zal de komende tijd nog meer hoogbouw gerealiseerd worden met hoogtes die de molen ver overstijgen. Er is een bijna volledig aaneengesloten wand ontstaan vanaf een afstand van 150 meter tot de molen. Deze zal het functioneren van de molen op winden uit die richtingen bemoeilijken, zo niet onmogelijk maken.

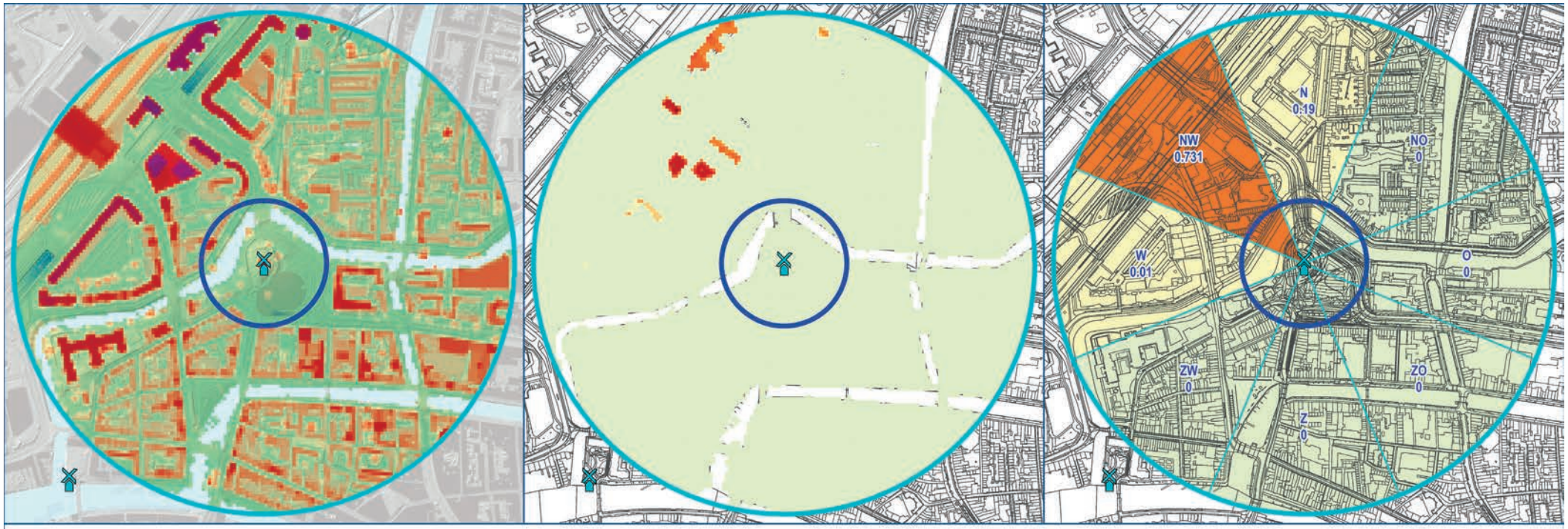

legenda

algemeen

- locatie molen
- buffer 100 meter
- grens 400 meter

AHN3, meters t.o.v. NAP

- -5m en lager
- 0
- 5
- 10
- 15
- 30
- 60m en hoger

overschrijding in meters

- geen
- minder dan 1 m
- 1 - 2
- 2 - 4
- 4 - 6
- 6 - 10
- 10 - 15
- 15 - 20
- 20 - 30
- 30 - 40 m

gemiddelde overschrijding per windrichting in meters

- geen
- minder dan 0.2
- 0.2 - 0.4
- 0.4 - 0.8
- 0.8 - 1.2
- 1.2 - 1.7

0 200 400 m

N

De Valk

Molendatabase nr. 1028

Volledig binnen BSD

Foto's vanaf maaiveld in 8 windrichtingen (Opname juni 2021).

Z

ZW

W

NW

5 Maatschappelijke invulling

De ingang van het molenmuseum De Valk.

De educatieve, recreatieve of sociale betekenis van de molen voor zijn bredere omgeving.

De Valk vervult al sinds 1960 een permanente educatieve functie als molenmuseum. Door de markante ligging op een voormalig bolwerk aan de rand van de historische binnenstad is de molen tevens een iconisch punt in Leiden. De bijzondere ligging van de molen is nog verder versterkt door de aanleg van de ondergrondse parkeergarage Lammermarkt en de herinrichting van het gebied rond de molen, met veel ruimte voor voetgangers en fietsers en een evenemententerrein.

De ingang van parkeergarage Lammermarkt naast de molen.

Het evenemententerrein naast de molen gezien vanuit het oosten.

Bijlage A. Interview molenaar/eigenaar

Interview molen De Valk, Leiden
14 juli 2021

Eigenaar: Gemeente Leiden (niet vertegenwoordigd)
Molenaar: Philip Pijnnaken (niet meer actief op De Valk)
Ook aanwezig: Pieter Hellinga (Molenplatform Zuid-Holland), Luc Verbij (Molenstichting Leiden en Omstreken)

Functies van de molen

Wat is momenteel de hoofdfunctie van de molen?

Vanaf 1966 heeft de molen een museale functie nadat de laatste molenaar vertrokken was en de molen eigendom werd van de gemeente. In 2000 is de molen maalvaardig gerestaureerd, waarvan een van de twee koppelstenen die er nog zijn, één maalvaardig is gemaakt. Daarna is er een tijdje met de molen gemalen. Maar dat bleek lastig te combineren met de museumfunctie omdat buiten de openingstijden de bevoorrading van het graan moest plaatsvinden, omdat alle luiken in de vloer geopend moeten worden. Tevens gaf het malen meelstof in het museum.
Ik geloof dat het museum tegenwoordig zo'n 30.000 bezoekers per jaar trekt. Het is zes dagen per week geopend en ik schat in dat de molen zo'n 70 procent van de openingstijd draait. Lange tijd was dit een van de weinige molenmusea in Nederland. Nu zijn er meerdere molens toegankelijk, soms ook molens in privaat bezit.

Heeft de molen momenteel nog andere (maatschappelijke) functies?

Deze molen heeft in de stad een geweldige maatschappelijke functie. Met de aanleg van de parkeergarage en de ontwikkeling van het singelpark is dat alleen maar beter geworden. Vroeger stond de molen op een terp met een hek eromheen. Het was een soort eiland. Je moest echt zoeken naar een ingang. Daarbuiten was het een groot parkeerterrein. Nu is het hele gebied rond de molen wat opgehoogd en kan men tot aan de molen lopen. De auto's worden ondergronds geparkeerd dus de molen komt nu beter tot zijn recht. Aan de voet van de molen is een evenementenplein aangelegd. We hebben er al een paar keer openluchtvoorstellingen van een theatergezelschap meegemaakt. Dat was echt geweldig, de molen had daar ook een functie bij.
Aan de andere kant kon je de voormalige ligging van de molen op een bolwerk in de oude situatie beter beleven. Als je nu kijkt hoe bijvoorbeeld de nieuwe bestrating is aangelegd, is daarvan niets meer te herkennen. Dat zou ik persoonlijk anders hebben aangepakt.
Daarnaast is de molen een icoon voor Leidenaren en de enige overgebleven walmolen van de stad.
Met de hoogte van de molen, behoort hij tot de hoogste van Nederland.

Wat zou(den) de belangrijkste functie(s) van de molen kunnen of moeten zijn?

De museumfunctie is het beste voor deze molen, al is deze bij lange na niet kostendekkend. De gemeente moet ieder jaar flink bijleggen. Als molenstichting zijn wij al meerdere malen benaderd om de molen over te nemen maar dat gaan wij niet doen.

Kansen en bedreigingen

Zijn er nu of in de (nabije) toekomst belemmeringen of bedreigingen voor een goed functioneren van de molen?

Het gaat om het besef dat de molen vanaf het begin onderdeel moet zijn van een belangenafweging bij een ontwikkelingsproces. De molen heeft nu een soort stadsparkachtige functie: hij staat er mooi te staan. Maar wij denken vanuit de functionaliteit van de molen. We zouden zo graag willen dat die functionaliteit ook onderdeel is van de afwegingen in de ruimtelijke ordenings- en ontwerpprocessen.
Ook al is hoogbouw onontkoombaar, er is nog veel mogelijk in de situering en vormgeving van de gebouwen. Richt die zodanig in dat de functionaliteit van de molen niet achteruit gaat. Dat er bijvoorbeeld een maximale dichtheid wordt bepaald, ronde hoeken worden gemaakt of een gat tussen twee gebouwen wordt opengelaten waar de wind nog doorheen kan komen. Dan nog kan het zo zijn dat het belang van de molen minder zwaar weegt en dat men andere keuzes maakt. Maar dan ben je tenminste onderdeel geweest van de belangenafweging. Dat is nu helaas niet het geval.

Welke kansen/mogelijkheden ziet u ter verbetering van de molenbiotoop op het gebied van de windvang?

Het is belangrijk dat de bebouwing in de molenbiotoop laag genoeg blijft of doordacht ontworpen wordt, zodat er geen windturbulenties ontstaan. Aan de windtunnelonderzoeken die tegenwoordig gedaan worden hebben wij eigenlijk niets. Dan komt er uit dat de windvang van de molen met 1 procent zal afnemen, gerekend over een heel jaar waarin de molen 24 uur per dag draait. In de praktijk gebeurt dat natuurlijk nooit.

Welke kansen/mogelijkheden ziet u ter verbetering van het zicht op de molen?

Ondanks dat het molenbolwerk behoorlijk is gewijzigd en oude bomen aan de voet zijn gekapt, zijn er nieuwe bomen geplant, waarbij helaas niet is opgelet op soort (groei hoogte) en de plek van de bomen. Enkele bomen staan voor de molen, gezien vanuit straten (zichtlijnen) rondom de molen.

Welke kansen/mogelijkheden ziet u ter verbetering van de ruimtelijke inrichting van de directe omgeving van de molen?

Aan de ene kant investeert de gemeente bij deze molen in een ondergrondse parkeergarage, terwijl men anderzijds ook grote torens in de molenbiotoop blijft ontwikkelen. De twee torens die hier recent is het stationsgebied (Schuttersveld) zijn gebouwd zijn zo'n 54 meter hoog en vormen gezamenlijk een muur die de wind tegenhoudt. Voor de nabije toekomst heeft men plannen voor torens van 90 meter hoog. Dat is meer dan twee keer de hoogte van de molen! Het is ook totaal uit proportie met de maat en schaal van de historische binnenstad.
We hebben het gevoel dat we steeds achter ontwikkelingen aanlopen. Daarom zijn de nieuwe molenbiotooprapporten belangrijke documenten. Als die straks door de provincie zijn vastgesteld hebben die een juridische status. Als de provincie dan nog ontheffing wil verlenen kan zij op basis van dat rapport randvoorwaarden stellen. Het uitgangspunt moet de molenbiotoop zijn: van daaruit kunnen dingen ontstaan. Nu is het steeds andersom: dingen worden bedacht en dan komt men erachter dat er ook nog een molenbiotoop is. Het is daarom ook van belang dat gemeenten die provinciale molenbiotoop goed vertalen in het bestemmingsplan (straks omgevingsplan). Daardoor kan je afdwingen dat er al in het ontwerpproces vanuit de molenbiotoop gedacht wordt.

Welke kansen/mogelijkheden ziet u ter verbetering van het functioneren van de molen als werktuig?

Door de toenemende hoogbouw heeft de molen regelmatig last van wegvallende wind of plotselinge windvlagen. De wieken krijgen flinke optaters van zulke verschillen in winddruk. Ook de staart van de molen komt daardoor onder druk te staan. Toen ik zelf nog met deze molen draaide, stond ik weleens raar te kijken toen ik de kap van de molen wilde verdraaien. Nadat ik de kettingen los had gemaakt zag ik ineens de staart van de molen weggaan. Door de verandering in winddruk begon de molen de wieken met kap (20 ton wegende) zelf al om te draaien. Dan ren je er achteraan om snel een ketting vast te gooien. Daar moet je als molenaar op inspelen, dat je eigenlijk een extra bezetketting heb liggen en dat je je bewust bent van het feit dat je de staart niet zo maar kan losgooien vanwege de windturbulentie.
De vraag is ook hoe de kapconstructie van deze molen uit 1743 het houdt: er zit een vrij dunne, gietijzeren as in en ook de roeden zijn al bijna 50 jaar oud. De molen wordt er kwetsbaarder door. Ook de zeilen zullen harder slijten. Zeilslag heb je sowieso maar hier zullen de zeilen niet om de 15 jaar maar om de 7 jaar vervangen moeten worden. Een wiekverbetering of het aanbrengen van remkleppen zou in dat opzicht voor deze molen het overwegen waard zijn. Dan kan je ondanks de windturbulenties toch blijven draaien maar hoef je daar minder op in te spelen met de zeilen.

Welke kansen/mogelijkheden ziet u ter verbetering van het maatschappelijke functie van de molen?

Voor de citymarketing van Leiden is De Valk, net als De Put, een wezenlijk onderdeel. Ook met de andere zeven Leidse molens zou meer gedaan kunnen worden. Ze liggen allemaal aan het water (hoewel momenteel niet allemaal per boot bereikbaar) en er zou vanuit De Valk een Leidse molentocht georganiseerd kunnen worden.

Beheer en gebruik

Welke partijen of personen zijn er betrokken bij het beheer en gebruik van de molen?

De molenstichting heeft geen formele betrokkenheid bij de molen. Persoonlijk ben ik wel betrokken aangezien is als kind ben opgegroeid in deze molen en later als molenaar hier nog oproepkracht ben geweest.
Momenteel is de molen nog steeds in eigendom van de gemeente Leiden, het gemeentelijk museum wordt sinds een aantal jaren onder leiding van Erfgoed Leiden en Omstreken beheerd. Het onderhoud van de molen valt onder vastgoed van de gemeente Leiden.

Zijn er bepaalde voorzieningen in, op of rond de molen aanwezig (bv toilet, bankje/picknickplaats, informatiebord)?

In de molen zijn voorzieningen vanwege het molenmuseum, maar een informatiebord ontbreekt voor bezoekers buiten het gebouw.

Zijn er wensen voor het realiseren van bepaalde extra voorzieningen?

Wat ik als molenaar een beetje mis in het museum is streekgebonden informatie over de molens in het Rijnland en omstreken. Het gaat meer globaal om de molenwereld. Zo is de tentoonstelling ooit opgezet in samenwerking met De Hollandse Molen. Voor buitenlandse toeristen is dat natuurlijk prima, maar het zou mooi zijn als er ook een hoekje ingericht kan worden over de Rijnlandse molens. Daarmee kunnen toeristen ook geïnteresseerd worden om (polder-) molens in de regio te gaan bezoeken.

Het museum zou in de regio een verbindende functie kunnen vervullen tussen de verschillende Rijnlandse molens. Zoiets als de Leidse Molendagen zou idealiter vanuit de gemeente met deze molen als spil georganiseerd kunnen worden.

Betekenis en immateriële waarde

Hoe wordt de molen gewaardeerd en beleefd in de buurt?

Omwonenden, bewoners van Leiden, maar ook mensen in de regio, kennen veelal de molen. Ook vanwege de kermis tijdens Leidens Ontzet, die naast de molen staat opgesteld.
Bovendien zijn er generaties die nog de situatie kennen met de veemarkt rond de molen.
Het merendeel van de bezoekers zijn Leidenaren met buitenlandse kennissen of toerisme.

Welke historische betekenis heeft de molen?

De molen behoort tot de hoogste stellingmolens in Nederland en is met zijn voormalige oude woning in de molen wel uniek. Daarnaast hebben bekende mensen in hun studietijd in de molen gewoond of zijn op bezoek geweest. Zoals Paul van Vliet, of koningin Beatrix.
De molen was in bezit van de familie Van Rijn, die tevens molens in Delft en Wassenaar in eigendom of in beheer hadden. Daarnaast speelde de molen een belangrijke seinpost in de oorlogsjaren en bij controle van de belasting controleur. Met de wieken werd er geseind naar Wassenaar en Katwijk. Om gemalen meel met stro als varkensvoer te verdoezelen. Deze werd dan in smokkelkasten in de molen verstopt. De molen is de laatste overgebleven stellingmolen van Leiden.

Bijlage B. Redengevende beschrijving monument

Monumentnummer: 25655
2e Binnenvestgracht 1, 2312 BZ te Leiden

Windkorenmolen “De Valk”, ronde stenen bovenkruier met stelling op het Grote of Rijnsburgerbolwerk. Gevelsteen 1743 met een valk. Gerestaureerd 1950.

Bijlage C. Geraadpleegde literatuur en websites

- PARK, 2020, Molens in Beeld, Advies beleid molenbiotopen, Provincie Zuid-Holland
- Bosch & Slabbers, 2020, Molens tekenen het landschap van Zuid-Holland, Provincie Zuid-Holland
- Debby Gerritsen, Onno Helleman en Ellen Steendam, 2019, Het Molenerf van de Zuid-Hollandse Poldermolen, Erfgoedhuis Zuid-Holland
- Lameris-Huis Adviseurs en De Hollandse Molen, 2010, Molenbiotoopinventarisatie Zuid-Holland 2010, Provincie Zuid-Holland
- Beek & Kooiman Cultuurhistorie, 2010, Actualisatie buitenplaatsen CHS; de buitenplaatsbiotoop in Zuid-Holland.
- Verschuure, G., 2015, De buitenplaatsbiotoop of landgoedbiotoop, Nieuwe allianties in de bescherming van buitenplaatsen en landgoederen, Vitruvius nr. 33 oktober 2015
- I.Bobbink, 2016, De Landschapsarchitectuur van het Polder-boezemsysteem, Delft University Press
- Cultuurhistorische Atlas Provincie Zuid-Holland
- www.molens.nl (De Hollandse Molen)
- www.erfgoedleiden.nl
- www.rce.nl

Bijlage D. Molenbiotooprapport 2009

Biotooprapport: 38

Algemene informatie

Naam: De Valk
Plaats: Leiden

Adres:
2e Binnenvestgracht 1
2312 BZ Leiden

Parameters voor de berekening

Maaiveldhoogte: 3 meter t.o.v. NAP
Evt. stellinghoogte: 14,6 meter
Lengte van het gevlucht: 27 meter

Aantal hoogtemetingen binnen 400 meter: 53339
Aantal hoogtemetingen die de biotoopnorm overschrijden: 1916

Resultaten - kaarten

Hoogtemetingen die de biotoopnorm overschrijden

Gestandaardiseerde sectorscores

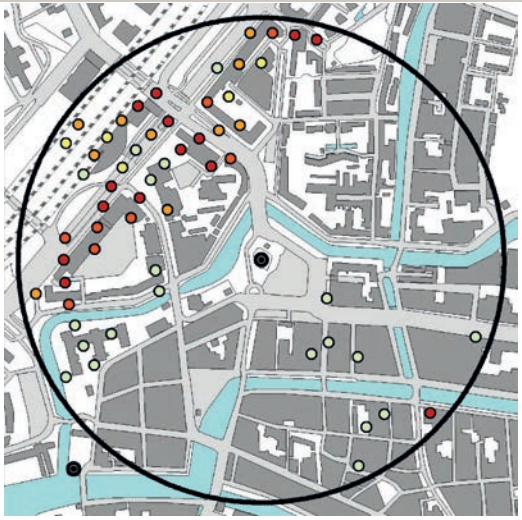

N 0 100 200 300 400 m

Topografische Ondergrond © Topografische Dienst Kadaster

categorie	1	2	3	4	5
kleur					

sectorscore	1	2	3	4	5	rest
kleur						
percentage	7%	2%	3%	3%	5%	80%

Resultaten - hoofdwindrichtingen	
Noord: 39 Noordwest: 65 West: 41 Zuidwest: 4	Noordoost: 0 Oost: 1 Zuidoost: 12 Zuid: 0
Resultaten - totaal	
Totaalscore: 162 = Redelijk	
Beschrijving veldwerk	
Door de hoogte van de stelling, 14 meter, is de sector noordnoordoost - oost - westzuidwest vrij van obstakels. Hogere bebouwing komt voor aan de zijde van het station op een afstand van 250 - 400 meter. In de sector westzuidwest - noordwest - noordnoordoost bevinden zich op ongeveer 250 meter afstand de hoge kantorencomplexen langs het spoor. Deze hebben hoogtes van 40 tot 60 meter. Uit deze richtingen ondervindt de molen veel windbelemmering en gedraagt de wind zich zeer turbulent. Een te hoge bomenrij bevindt zich langs Het Schuttersveld ten noorden van de molen.	

Foto's

N

NO

O

ZO

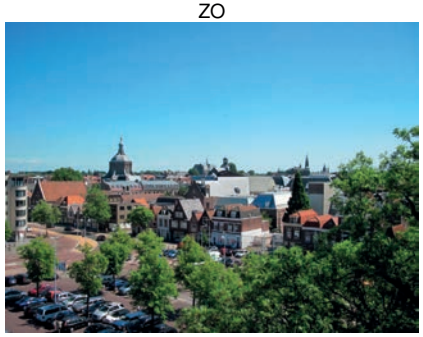

Z

ZW

W

NW

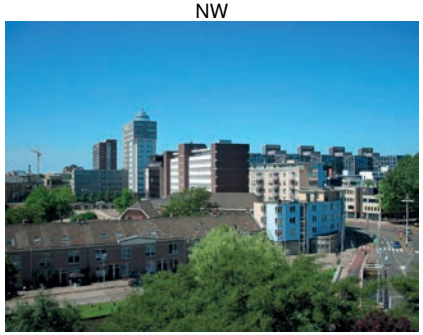

Fotograaf: Dhr. M. Ravesloot

Molenbiotoop
Rapport